

Kulttuurintutkimus haastoi
kirjallisuudentutkimuksen, mutta
kumpi voitti?

—

Olli Löytty

”H

—

aastaako kulttuurintutkimus kirjallisuustieteen?” kysyi Tampereen yliopiston Suomen kirjallisuuden professori Yrjö Varpio vuonna 2004. Varpion artikkeli ilmestyi Jyväskylän yliopiston kirjallisuuden professori Leena Kirstinän 60-vuotisjuhlakirjassa *Rappauksia. Esseitä kirjallisuudentutkimuksesta*.

Tyyliltään usein varsin vapaat juhlakirjat ovat hyvä paikka käydä keskustelua oppialan nykytilasta, haastajista ja uusista tuulista.

Varpio kartoittaa kulttuurintutkimuksesta 1990-luvulla käytyä keskustelua muun muassa Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirjoissa. Kulttuurintutkimusta oli kritisoitu siitä, että se pyrki laajentamaan kirjallisuudentutkimusta sen luontaisten kysymystenasettelujen ulkopuolelle. Kirjallisuudentutkimuksen vahvuutena pidettiin erikoistumista ja kirjallisuuden sisällä pitäytymistä, ja rajanylitykset nähtiin uhkaksi.

Koska näistä keskusteluista on kulunut jo muutama vuosikymmen, on syytä tähdentää, että kulttuurintutkimuksella ei tässä yhteydessä tarkoitettu perinnetieteitä tai laajemmassa merkityksessä kulttuurien tutkimusta, vaan sillä viitattiin tutkimussuuntaukseen, joka tunnetaan englanniksi nimellä *Cultural Studies* ja jonka syntypaikaksi usein mainitaan 1960-luvun puolivälissä perustettu Nykyculttuurin tutkimuskeskus Birminghamin yliopistossa Englannissa.

Aikalaispuheenvuorossaan Varpio asettaa kulttuurintutkimuksesta käydyn keskustelun laajempiin yhteyksiinsä ja mainitsee painavia syitä, miksi kirjallisuudentutkimuksen perusteita olikin syytä tarkastella kriittisesti. Ensinnäkin kansainvälistyminen haastoi kansallisia tutkimusperinteitä. Toiseksi tieteen-teko oli muuttumassa pitkälti juuri kansainvälistymisen myötä ”keskusteluksi ja kiistelyksi” sen sijaan, että olisi tavoiteltu entiseen tapaan ”yhteisiä suuria tutkimustuloksia”. Kolmanneksi humanistisia tieteitä oli alettu tarkastella yhä itsereflektiivisemmin kulttuurisina ilmiöinä. Kirjallisuudentutkimuksellekin tekisi hyvää luoda kriittinen katse omiin lähtöasetuksiinsa. (Varpio 2004, 241–242.)

Varpio kertoo pitämästään luentosarjasta, joka käsitteli kirjallisuustieteen ja kulttuurintutkimuksen suhteita ja jossa hänen tarkoituksensa oli – omien sanojensa mukaan – ”puolustaa kirjallisuustiedettä kulttuurintutkimuksen railakasta ja ilmeisen suosittua valloitusretkeä vastaan” (Varpio 2004, 245). Perehdyttyään aiheeseen hän kuitenkin alkaa epäillä puolustamisen ja torjumisen dialektiikan mielekkyyttä. Ehkä kulttuurintutkimuksella onkin jotain annettavaa kirjallisuudentutkimukselle; kannustaahan se avoimeen keskusteluun ja hakee yhteiskunnallisesti relevantteja tutkimusasetelmia, jotka sopivat myös kirjallisuudentutkimukselle. Lisäksi Varpio mainitsee, että kulttuurintutkimus sisältää sellaisen ”yleiskatsauksellisuuden mahdollisuuden, joka nykyisestä kirjallisuudentutkimuksesta enimmäkseen puuttuu”. (Mts.)

Kaikki eivät kuitenkaan olleet yhtä konsensushakuisia. Esimerkiksi kiista kirjallisuudentutkimuksen ja kulttuurintutkimuksen välillä ratkesi Tampereen yliopistolla lopulta niin, että kulttuurintutkimuksen teoriakeskustelua

Suomeen tuonut Mikko Lehtonen päätyi johtamaan varta vasten perustettua audiovisuaalisen kulttuurin opintokokonaisuutta (myöhemmin mediakulttuurin oppiainetta). Toisaalta koko kiistely oppialan yhteiskunnallisista perusteista ei edes yltänyt Helsingin yliopiston kirjallisuusaineisiin saakka.

Aloittaessani kirjallisuudenopintoja 1980-luvun lopussa leimauduin kulttuurintutkimukseen kuin hanhenpoikanen emoonsa. Se näyttäytyi vapauden valtakuntana; mikä tahansa kulttuurinen ilmiö soveltui tutkimuskohteeksi, kunhan sille saattoi esittää oppialan traditiosta ponnistavia mielekkäitä kysymyksiä. Tutkimuksellinen mielenkiinto suuntautui usein valtasuhteisiin ja -rakennelmiin. Se on aihepiiri, jonka tähdellisyys ei ole viime aikoina ainakaan vähentynyt.

Siihen nähden, kuinka paljon kulttuurintutkimuksesta vuosituhannen vaihteessa kohistiin niin humanistisen kuin yhteiskuntatieteellisenkin tutkimuksen kentällä, sen keskeiset vaikuttajat ja käsitteet näyttävät kadonneen kirjallisuudentutkimuksen piirissä käydyistä nykykeskusteluista. Kulttuurintutkimus ei toimi enää entiseen tapaan viittauskohteena tutkimuksen tilasta puhuttaessa. *Cultural Studies* ei ole ensimmäisten tutkimussuuntausten joukossa, joita yliopistoissa tarjotaan opiskelijoille mallina siitä, miten kirjallisuutta pitäisi tutkia ja millaisia kysymyksiä teksteille pitäisi tutkimuksessa esittää. Kulttuurintutkimuksen gurunimet eivät enää osu silmiin uusia artikkeleja lukiessa. Olisiko tosiaan niin, että aikoinaan niin inspiroivaksi koettu tutkimussuuntaus olisi kadonnut ainakin kirjallisuudentutkimuksesta? Kärsikö se tappion jonkinlaisessa paradigmatkamppailussa? Ja jos se hävisi, niin kuka voitti?

Vai onko sittenkin kyse vain näköharhasta? Onhan kulttuurintutkimuksen käsitteeseen kuitenkin sangen helppoa törmätä monilla kirjallisuustiedettä lähellä olevilla tutkimusaloilla, ja vieläpä tässä käsittelemässäni merkityksessä. *Kulttuurintutkimus*-lehti on tärkeä foorumi myös kirjallisuustieteellisille artikkeleille. Jyväskylän yliopistossa majaan pitää yhä Nykykulttuurin tutkimuskeskus, joka oli keskeinen portti kulttuurintutkimuksen maahantulolle. Kulttuurintutkimuksen seura järjestää kesäkouluja ja kirjoituspajoja sekä joka toinen vuosi valtakunnalliset Kulttuurintutkimuksen päivät. Nämä esimerkit kielivät tietynlaisesta institutionaalisesta asemasta, mikä etenkin kulttuurintutkimuksen alkuperäistä muutosvoimaa ajatellen merkitsee väistämättä jonkinasteista ideologista kesyntyntymistä.

Konkreettinen elonmerkki *Cultural Studies* -suuntauksesta Suomessa on puolestaan Kaisa Murtoniemen loppuvuodesta 2024 tarkastettu, Nykykulttuurin julkaisusarjassa ilmestynyt väitöskirja *Kamppailuja kulttuurista. Kulttuurin arvon artikulaatioita 2010-luvun Suomessa*. Erityisen birminghamilaisen siitä tekevät paitsi aihe ja aikarajaus eli kulttuurin arvo ja merkitykset nykykulttuurissa, myös avainkäsitteet ja metodologia. Itse asiassa siinä harjoitetaan – ymmärtääkseni ensimmäistä kertaa ainakin Suomessa – niin sanottua konjunkturi-

analyysia, joka on nimenomaan kulttuurintutkimuksen piirissä kehitelty tapa tarkastella suuria yhteiskunnallisia murroksia. Murtoniemen mediakulttuurin alaan lukeutuva väitöskirja muistuttaa myös kulttuurintutkimuksen moni- ja poikkitieteellisyydestä.

Tutkimuksellisten suuntausten vaihtelua ja elinkaaria analysoitaessa syylistytään kuitenkin usein yksinkertaistuksiin ja yleistyksiin. Niissä tapahtuvia muutoksia tarkastellaan helposti selkeärajaisten ja sisäisesti yhtenäisten tutkimussuuntien kamppailuna, joiden seurauksena vanha ajattelu väistyy uuden tieltä. Näin yksinkertaisesta kuviosta ei tietystikään ole kyse, vaan tutkimukselliset ideat ja lähestymistavat vaikuttavat monin tavoin toisiinsa. Rajat vuotavat ja sisällöt sekoittuvat.

Birminghamin koulukunnan kulttuurintutkimuksessakaan ei ollut mitään erityisen omaperäistä, vaan se rakentui monien sitä edeltäneiden teorioiden ja ajattelijoiden varaan, joista mainittakoon Antonio Gramsci, Raymond Williams, Louis Althusser, Frankfurtin koulukunta, jälkistrukturalismi ja postkolonialismi. Kulttuurintutkimus oli juurruttamassa Suomeen monia sellaisia ajatuksia, joita ei mielletä ainakaan ensisijaisesti kulttuurintutkimukselliseksi. Se, mikä kulttuurintutkimuksessa oli uutta ja omaa, oli tietynlainen teoreettiskäytännöllinen yhteennivellys eli artikulaatio – käyttäakseni kulttuurintutkimuksesta tuttua käsitettä – joka kaikkien artikulaatioiden lailla on epävakaa ja muuttuva. Toisin sanoen myös kulttuurintutkimuksen konteksti on koko ajan liikkeessä.

Ajatus tieteen kehityksestä paradigmojen keskinäisenä kilpailuna ja vuorotteluna, ellei peräti nollasummapelinä, peittää näkyvistä myös sen tosiasian, että muutokselle on myös sisäsyntyisiä syitä. Niistä keskeisin on kriittinen itse-reflektio. Tällaista selitystä on tarjonnut kanssani samaan aikaan kirjallisuutta opiskellut Juha Herkman, joka työskentelee nykyään viestinnän professorina Helsingin yliopistossa. Herkmanin artikkeli ”Kriittinen kulttuurintutkimus valinkauhassa” ilmestyi Mikko Lehtosen 50-vuotisjuhlakirjassa *Tutkimusten maailma. Suomalaista kulttuurintutkimusta kartoittamassa*. Herkmanin kirjoitusta voi lukea jonkinlaisena välitilinpäätöksenä kulttuurintutkimuksen tilasta Suomessa vuonna 2006.

Herkman kiinnittää huomiota kulttuurintutkimuksen monialaisuuteen ja eklektisyyteen. Se ei ole yksi vaan monta. Sen sateenvarjon alle on kerääntynyt monenlaisista taustoista tulevia tutkijoita, joita on yhdistänyt ainakin perinteisten oppiainerajojen kyseenalaistaminen sekä essentialismin ja universalismin vastustaminen. Erityisen merkityksellistä on kuitenkin kulttuurintutkimukseen sisäänrakennettu kriittisyys, joka väistämättä kohdistuu myös siihen itseensä. Herkman kirjoittaa, että ”[s]iinä missä kulttuurintutkimuksen kritiikki kohdistui 1960–1980-luvuilla terävästi akateemisen maailman ja yhteiskunnan luutuneisiin käsityksiin, 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa kritiikki on alkanut

tuntua yhä useammin kulttuurintutkimuksen oman aseman legitimaatiolta”. (Herkman 2006, 22.) Artikkelissaan Herkman itse penäsi lisää yhteiskunnallista rakenneanalyysia subjektikeskeisen merkitysanalyysin rinnalle. Herkmanin analyysi kohdistui nimenomaan mediatutkimuksen piirissä käytyyn keskusteluun, mutta selittää myös laajemmin kulttuurintutkimuksen kohtaloa.

Kysymykseen siitä, mitä kulttuurintutkimukselle on tapahtunut, ei ole yksiselitteistä vastausta. Sen vaikutus on sulautunut laajempaan kontekstuaalista lähestymistapaa korostavaan tutkimussuuntausten suureen joukkoon. Siinä määrin kuin se on yhä olemassa jokseenkin erillisenä, selkeästi tunnistettavana tutkimussuuntauksena, se ei näyttäydy niinkään vallitsevan paradigman haastajana kuin yhtenä vaihtoehtona monen muun joukossa. Tästä havainnollinen osoitus on vuonna 2024 julkaistu *Lähestymistapoja kirjallisuuteen* -teos, jossa kulttuurintutkimus esitellään noin 40 muun suuntauksen joukossa.

Aiheeseen taitavasti johdatteleva artikkeli on Kaisa Ilmonen ja Jussi Ojajärven käsialaa. Hekin mainitsevat kulttuurintutkimuksen aikoinaan suomalaisen kirjallisuudentutkimuksen kentällä kohtaaman torjunnan, mutta tulkitsevat lopputulemaa kuitenkin niin, että ”2000-luvulle tultaessa kulttuurintutkimuksellinen, kontekstia korostava näkökulma oli enemmän tai vähemmän löytänyt paikkansa useimpien yliopistojemme kirjallisuusoppiaineissa” ja mainitsevat vielä esimerkkinä vuonna 1999 ilmestyneen kolmiosaisen *Suomen kirjallisuushistorian* kontekstuaalisen jäsennostavan. (Ilmonen & Ojajärvi 2024, 314.) Heidän näkemyksensä kulttuurintutkimuksellisesta lähestymistavasta on kaiken kaikkiaan inspiroiva ja kuulostaa yhä hyvinkin ajankohtaiselta. Artikkelin luettuani päätin taas kaivaa opiskeluaikoina minua innostaneet tekstit kirjahyllystä. Jospa ne auttaisivat ymmärtämään, mitä helvettiä maailmalla nyt tapahtuu.

Teksti perustuu ”Kasarilta 20-luvulle. Kirjallisuudentutkimuksen oppihistorian viime vuosikymmenet” -seminaarissa (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran juhlasali, 31.1.2025) pidettyyn esitelmään.

Lähteet

- Herkman, Juha 2006. Kriittinen kulttuurintutkimus valinkauhassa. Teoksessa *Tutkimusten maailma. Suomalaista kulttuurintutkimusta kartoittamassa*. Toim. Juha Herkman, Pirjo Hiidenmaa, Sanna Kivimäki & Olli Löytty. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 21–32.
- Ilmonen, Kaisa & Jussi Ojajärvi 2024. Kulttuurintutkimus. Teoksessa *Lähestymistapoja kirjallisuuteen*. Toim. Hanna Meretoja, Aino Mäkilä, Anna Helle, Kaisa Ilmonen & Markku Lehtimäki. Helsinki: SKS, 310–323.

Murtoniemi, Kaisa 2025. *Kamppailuja kulttuurista. Kulttuurin arvon artikulaatioita 2010-luvun Suomessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Varpio, Yrjö 2004. Haastaako kulttuurintutkimus kirjallisuustieteen? Teoksessa *Rappauksia – esseitä kirjallisuudentutkimuksesta*. Toim. Outi Oja, Kaisa Ahvenjärvi, Elina Jokinen & Marjaana Männikkö. Jyväskylä: Atena, 235–247.